

Український організований націоналізм і марксизм в ідеологічному дискурсі

Вікторія Туренко,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціально-політичних дисциплін
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У статті з'ясовується спільність і відмінність основних ідеологічних характеристик українського організованого націоналізму і марксизму.

„Чи можна націоналізм охарактеризувати як „доктрину”, „теорію”, „ідеологію”? Чи не завеликий кредит він отримує з такими епітетами? Чи має він своїх видатних мислителів? Чи загальний набір принципів націоналізму, його, так би мовити, „споживчий коштик”, зводиться до апології примітивних расових чи кровних інстинктів, що легко сприймаються обивателем, або ж запозичених в інших доктрин принципів?” — порушує питання Г. Касьянов. Він зауважує, що такі питання завжди виникають, коли дослідники прагнуть оцінити ідеологічну вагу націоналізму в історії та сучасному житті [1, с. 152].

Існують два ракурси дослідження ідеологій. Перший, гносеологічний, де центральною проблемою є питання про співвідношення ідеології і науки, істинність чи хибність ідеологічних концепцій. Згідно з другим, онтологічним підходом, ідеологія, незалежно від її „істинності” чи „хибності”, розглядається як організуюча матеріальна сила, що діє або в якості апологета існуючих соціально-політичних відносин, або в якості їх опонента [2, с. 185]. В такому смислі поняття „ідеологія” розглядається як система політичних вірувань і переконань, орієнтованих на певні шляхи завоювання влади. Отже в даному випадку ідеологія вважається сукупністю усіх можливих засобів досягнення певної мети [3, с. 654]. Ідеологія радикального націоналізму, наприклад, для ОУН була в першій половині ХХ століття засобом досягнення незалежності України.

Система політичних цінностей становить ядро будь-якої ідеології. В межах ідеології людина відображає власне ставлення до дійсності, а також розуміння сутності соціальних проблем і власну роль у зміні або утвердженні існуючих суспільних відносин [4, с. 388]. Завдання вченого не

тільки виявити хибність, утопічність тієї чи іншої ідеології, а й визначити соціальну функцію, яку вона виконує в суспільстві, той прошарок, інтереси якого обслуговує [5, с. 68].

На переконання Е. Сміта, „націоналістичні ідеології було б краще розглядати як низку збіжних понять „націоналізму” подібно до загального поняття „гри”, яке має кілька збіжних елементів, не всі з яких наявні в тому чи іншому типовой гри; хіба за винятком того, що в усіх націоналістичних ідеологіях так чи інакше можна виокремити три основні завдання: національну ідентичність, єдність, автономію” [6, с. 37]. Націоналізм – це різновид філософської віри, а радикальний націоналізм – віри догматичної. Як зазначає К. Майноут, з послабленням ролі релігійної віри посилювалася в Новий час роль політичних ідеологій, особливо націоналізму. Через те, що люди мають природжену потребу служити чомусь більшому, ніж вони самі, їм довелося, припинивши служити Богові, почати служити нації [7, с. 150]. Радикальний націоналізм з націоцентричною системою світовідношення, світобачення – це політична доктрина, де цінність нації визнається не тільки головною, вона просто сакралізується, означається метою політичної діяльності. Фахівці одностайні у тому, що найбільшу заслугу в розвитку ідеології українського радикального націоналізму ОУН мають праці Д. Донцова. Його „Націоналізм”, на думку О. Багана, променіє вірою у велике покликання України [8, с. 50].

Ідеологія має відверто практичне спрямування. Вона є не лише відображенням колективного інтересу, а й колективної волі. Послугуючись в процесі своєї реалізації можливостями впливу на поведінку людей через ідеологію, політика сама, по суті, стає ідеологічною, якщо прагне керувати, спрямовувати, контролювати в ім'я певної ідеї, певних інтересів. Але, як зауважує Ф. Хайек, спроби перебудови суспільства на основі розумних доказів мають виходити з розуміння його природи і того, що наше розуміння може бути помилковим [9]. Спотворення ідеологією дійсності йде від визнаної певним типом чи певним чином сконструйованої реальності, орієнтованої на людські практичні інтереси, яка має на меті маніпулювання людиною шляхом впливу на її свідомість. У. Джеймс означив це як людську „волю до віри”. Г. Лебон вважав, що творення ідеологічних схем здійснюють фанатики, які страждають галюцинаціями [10, с. 188]. Т. Розова [11] і О. Черткова [12] теж називають ідеологічну свідомість утопічною. О. Черткова вважає, що така свідомість багато чого, зокрема, зовнішні ознаки, запозичила від релігії, хоча їх сутність, зміст, мета принципово різні, а в багатьох аспектах навіть несумісні. Ідеологія спрямована на те, щоб з недосконалих людей побудувати досконале суспільство, а релігія на те, щоб у недосконалому суспільстві створити досконалу людину [12, с. 76]. К. Мангейм вважав утопічною ту трансцендентну стосовно дійсності орієнтацію, яка переходить у дію і частково чи повністю підриває існуючий порядок [13, с. 113].

Ідея перебудови суспільства за законами розуму, наперед розроблений

ідеологічними схемами, ґрунтується на уяві про суспільство як продукт свідомої діяльності людей. К. Ясперс пише, що існує ідея, за якою можна затвердити правильну світобудову, де людина б почувалася благополучно і щасливо через абстрактні висновки. Ідеологічні схеми роблять з людини заручника, відбувається „заклання людей на вівтар абстракцій” [14, с. 112]. Це відбувається тому, що сучасній людині важко досягнути своє буття у зв’язку з Всесвітом, з природою. Вищий ідеал ототожнюється з певною конкретною людиною, установою, партією, ідеологією, з якоюсь урядовою інстанцією. Націоналізм зосереджується на одному з проявів вселенського організму – окремій спільноті, окремій нації, виокремлюючи частку з цілого.

Політичні ідеології, за словами М. Фрідена, це головні будівельні блоки нашого мислення про політику. З цих блоків – концепцій свободи, рівності, справедливості, влади, пов’язаних між собою певним чином, і утворюються сучасні політичні ідеології [15, с. 65 – 66].

Структуру політичної ідеології становить цілий комплекс елементів: ідей, гіпотез, концепцій, теорій, гасел, програм політичного розвитку, взятих у взаємозв’язках, що мають певну системність, стабільність. Політична ідея, ідеал є вихідним моментом теоретичного пізнання і перетворення політичної реальності. Ідеологія спрямована не на істину, а на ідеал. Саме з таких позицій варто розглядати й український націоналізм, а саме як: а) специфічну ділянку формування та функціонування соціального знання; б) засіб групового усвідомлення і перетворення політичної реальності; в) ідеологічний стимул політичної активності [16, с. 304].

В українській науковій думці існує позиція, за якою націоналізм взагалі не варто розглядати як особливу політичну ідеологію. На переконання В. Лісового, „ідеологія націоналізму в Європі аж до XIX століття переважно існує як ідеальний рух, що зміщує наголос на націю (як поняття і як цінність). Вона, отже, постійно взаємодіє з лібералізмом і консерватизмом, впливаючи на них та зазнаючи їхнього впливу”. Націоналізм як ідеологія існує тоді, коли наголос робиться „не тільки і не стільки на нації як цінності і на побудові національної держави (хоча це, зрозуміло, залишається складовою ідеології), скільки на тій політичній технології, яка пропонується для розв’язання суспільно-політичних, економічних та культурних проблем”. За типологією вченого, український організований націоналізм можна віднести до інтегрального націоналізму. В ньому культ нації означається самоціллю і використовується для мобілізації людей у боротьбі за національне визволення. До таких ідеологій застосовують означення тоталітарний, диктаторський, фашистський націоналізм тощо [17, с. 93, 107, 111]. Всі ці означення підпадають під зміст поняття „правий політичний радикалізм”.

Політичний радикалізм в ідеології заперечує будь-яке інакомислення, утверджуючи власну систему політичних, ідеологічних та релігійних поглядів, нав’язуючи їх опонентам за будь-яку ціну. Радикалізм у політиці

безкомпромісно виступає проти структур та інститутів, що склалися в суспільстві, всіляко намагається порушити стабільність, розхитати і повалити їх силовими методами. Лідери радикалізму та їх прихильники традиційно у своїх діях керуються гаслами „Все або нічого!”, „Все і негайно!”.

В. Лісовий зазначає, що досліджувати феномен націоналізму лише на основі текстів, програм націоналістичних рухів недостатньо. Адже термін „націоналізм” означає: „1) увесь процес формування та утвердження націй та національних держав; 2) свідомість незалежності нації разом з почуттями й прагненнями, спрямованими на її безпеку і процвітання; 3) мову та символізм „нації” і їх роль; 4) ідеологію, зокрема, й культурну доктрину нації і волю нації, а також пропоновані способи здійснення національних прагнень і волі; 5) соціальний і політичний рух задля досягнення цілей нації і утвердження національної волі” [17, с. 83]. Вчений вважає, що методологічно досконалішим є підхід, коли під націоналізмом розуміють ідеологію, спрямовану на утвердження націй та національних держав. Крім того, для аналізу ідеології націоналізму важливим є з'ясування його розуміння співвідношення „особа і нація”, „культура і нація”, „державна і нація”, а також дослідження його націософсько-концептуального контексту.

Якщо націософсько-концептуальний рівень націоналізму – це його загальні філософські смисли, то націоналізм як політичний рух з певною програмою і метою має донести в доступній формі свої положення і залучити для своєї діяльності прихильників. Цей рівень націоналізму репрезентується як у політичних гаслах, політичній пропаганді, так і через форми і методи політичної діяльності руху.

О. Баган розглядає розвиток українського організованого націоналізму на інтерпретаційному, пропагандистському, діяльнісному рівнях. Він зосереджується на політичних гаслах від Т. Шевченка до Д. Донцова, які стали стимулами розвитку УВО, ОУН–УПА. Серед них, зокрема, були такі гасла-принципи: українцям треба виробити в собі чітку політичну свідомість нації, а не свідомість етнографічної маси; їх повинна жити „воля творити націю”; ідеєю політичної незалежності українці не мають права жертвувати ні задля чого — будь-яка „жертва” завжди закінчується одним – уярмленням народу чужинцями [8, с. 45 – 46]. Автор підкреслює, що у розвитку українського організованого націоналізму не менш важливе значення мали пропагандистські гасла, побудовані на принципах: а) перевага зовнішньої політики нації; б) орієнтація на традиції. Згідно з першим, „усі зусилля нації, всі її духовні і соціальні сфери життя повинні бути спрямовані на досягнення тої політичної незалежності, на утвердження національної правди у світі. Все, що відволікає від цього, повинно залізною волею нації відкидатися, знищуватися”. Що стосується зовнішньої політики, то тут „треба розуміти, що війни між народами виростають із стратегічного і географічного положення нації і мають

у певні моменти її історії вибухову силу”. Принцип традиціоналізму в українському організованому націоналізмі розумівся і пропагувався таким чином, що „внутрішня політика і культура української нації повинні мати глибоке коріння в історії духовності нашого народу. „Правда прадідів великих”, як писав Т. Шевченко, повинна світити нам у творенні теперішньої і майбутньої історії і національної величі. Не новомодні „соціалізми”, „комунізми”, „матеріалізми”, „лібералізми”, „анархізми” й інші „ізми” з їх обездуховленням, затуманенням людини, з їх плеканнями плебейських, тваринних інстинктів і злоби. Не розшарпана, zdegradovana від впливів індустріальної цивілізації і її нервозних „джазів” людина – маленьке і жалюгідне „доповнення” до технічного прогресу, а цілісна людина, перейнята глибокою вірою і духом героїзму, вихована на культі величного, краси і гармонії” [8, с. 46]. Така людина, за задумами ідеологів ОУН, передусім має любити свою ідею, розуміти, що „світ і життя в ньому є вічна боротьба, боротьба між народами – головне” [8, с. 48].

Співвідношення концептуального, програмового та інтерпретаційного рівнів політичної ідеології можна розглянути на прикладі такого різновиду лівого радикалізму, як марксизм. К. Маркс висловлював переконання, що обов’язково настане кінець капіталістичної приватної власності, коли „експропріаторів експропріують”. Політичні партії, зробивши марксизм ідейною основою своєї діяльності, трансформували теорію К. Маркса на програмову вимогу націоналізації засобів виробництва. Коли в Росії справа дійшла до революційної практики, то один з керівників Жовтневого перевороту Л. Троцький кинув просте і зрозуміле гасло: „Грабууй нагробоване!” [18, с. 49].

Логіку формування радикального націоналізму як ідеології можна означити таким чином. Наприкінці XIX століття з’явилася концепція соціал-дарвінізму, в основу якої було покладено розуміння життя окремої людини, нації і людства загалом як активної агресії, боротьби за існування. На початку XX століття з’явилися фашистські партії. Їх гасла закликали в ім’я боротьби з ворогами нації створювати „Велику Італію”, „Велику Німеччину”. Фашистські пропагандисти „доводили”, що війна робить націю сильною і загартованою, запобігає її „загниванню”.

Подібні постулати відстоював і Д. Донцов [19, с. 603]. Він проголошував, що „боротьба за існування є законом життя; Всесвітньої правди... Життя ж призначає її тому, хто викажеться більшою силою морально і фізично. Ту силу можемо здобути лиш тоді, коли переймемось новим духом, новою ідеологією... Історія не знає рівності, як і природа, є там здібні і нездібні”. Своє право на самовизначення може ствердити лише та нація, що „має геній її справді здійснити”. Тому важливим вважається не лише наявність фанатичної і безкомпромісної великої ідеї, а й здатність реалізувати через насильство право сильного [20, с. 401].

Організація українських націоналістів поставила за мету здійснення Української Національної революції і утворення Української Самостійної

Соборної Держави. Її найбільш виразне гасло: „Не дозволимо нікому плямити слави і чести своєї нації!” [21, с. 454]. Воно апелювало до одного з найуразливіших почуттів людини – переживання своєї національності. Навіть в умовах подвійної ідентичності, характерної для українця Радянської України, навіть виходячи з різниці світовідчуття, світобачення українства Сходу і Заходу, Півночі і Півдня, українські організовані націоналісти сподівалися, що своєю пропагандою донесуть до українців ідею про те, що індивід втрачає захист, якщо його позбавляють національної ідентичності. Оунівці вважали, що все, що являє собою індивід, все, що він має, все, що він уподобає, зумовлюється існуванням нації [22, с. 59]. Отже націоцентризм на концептуальному, програмовому, інтерпретаційному рівнях був головною ознакою ідеології українського організованого націоналізму. Суттєвою ознакою цієї ідеології був також політичний радикалізм, який на концептуальному рівні відбивався у апологетиці війни, боротьби між націями, на програмовому рівні в меті політичної діяльності – національній революції, на інтерпретаційному рівні – у прагненні силою ширити свою „правду”.

На думку Г. Касьянова, „український інтегральний націоналізм виник на основі певних специфічних передумов, характерних саме для розвитку української нації у період між світовими війнами”. Поява ОУН стала проявом тенденції до радикалізації націоналістичних рухів у період після Першої світової війни [1, с. 321]. Ю. Левенець вважає, що, з точки зору гносеології, український націоналізм нічим не відрізняється від інших зразків (мислення, засноване на ідеології спрощення, заперечення). Але побудови корпоративності і інтегральності, еліти і ордену, вироблені Д. Донцовим, М. Сціборським, С. Бандерою, на думку вченого, були більш радикальними, ніж німецькі, італійські чи бельгійські [23, с. 672].

І. Лисяк-Рудницький називає ідеологів правого політичного радикалізму в Україні – Д. Донцова і М. Сціборського – інтегральними націоналістами. На його думку, інтегральний націоналізм був не науковим, а лише ідеологічним напрямом. Він називає його войовничо-іраціональним, антинауковим і волюнтаристським ухилом, який спирався на міфи, а не на знання, який не відчував об’єктивної реальності, а отже був неспроможний до раціональних і відповідальних висновків. Інтегральний націоналізм, на переконання І. Лисяка-Рудницького, підніс войовничість українського народу в часи великих потрясінь, але знизив рівень його громадянської зрілості. І це все через те, що він, як зазначає В. Потульницький, не спирався на теорію і науку [25, с. 103].

Можна погодитися з точкою зору К. Вердері про те, що націоналізм є політичним застосуванням символу нації.

Як пише Г. Касьянов, „один з найцікавіших сюжетів в історії українського націоналізму – його взаємодія з соціалізмом і комунізмом” [1, с. 325]. При цьому вчений наголошує, що саме в контексті взаємовпливів та взаємодії українського організованого націоналізму з іншими ідеологічними

системами і можна зрозуміти становлення українського організованого націоналізму [1, с. 326]. І це ще раз доводить, що розвиток націоналізму в Україні як ідеологічного феномена вписується у загальносвітові тенденції розвитку ідеологій-світоглядів, політичних ідеологій.

Дискурс у політиці розглядається як рефлексія, обговорення різних, у тому числі й ідеологічних, позицій [27, с. 70]. Найважливішою передумовою розуміння природи ідеологічного дискурсу є усвідомлення ролі цінностей та ідеалів у суспільному житті. Зважаючи на важливі функції ідеологій, можна говорити, що дискурс ідеологічний є неминучим складником будь-якого суспільного життя [28, с. 157].

Різниця між ідеологіями найбільш суттєва по лінії їх ставлення до ідеалів гуманізму, людяності і демократії, а також доктрин, що виправдовують насильство, терор як основоположний метод реалізації своїх цілей. Саме на цьому тлі відбувається зближення позицій радикалізму „лівого” і „правого”. Відтак ми розглянемо український організований націоналізм, його співіснування з радикалізмом лівим, а саме з марксизмом.

Взаємодія націоналізму і комунізму була явищем світовим. Заклики до незалежності і соборності України, як відомо, пролунали вперше з рядів українських марксистів у Галичині (В. Будзиновський, Ю. Бачинський), а також з вуст соціалістичної інтелігенції на Наддніпрянщині. У перших програмових документах українських націоналістів (Народна українська партія) було чимало соціалістичних гасел і вимог, а члени партії називали себе націонал-соціалістами. Ідеологічний натхненник українського організованого націоналізму Д. Донцов починав свою політичну кар’єру як соціал-демократ. А втілення в життя націоналістичного ідеалу – створення держави 1917 року — здійснювалося зусиллями, насамперед, українських соціалістів. Результатом адаптації націоналізму частиною комуністичної верхівки України стало здобуття її незалежності 1991 року [1, с. 326].

Така тенденція у 1920-х роках проявилася і в Україні. В той період представники української радянської еліти намагались поєднати націоналістичні і комуністичні ідеали (явище націонал-комунізму). І. Лисяк-Рудницький висловлював припущення, що якби не було незалежної демократичної Української Народної Республіки, то сумнівно, чи з’явилась би УРСР, оскільки радянський уряд в Україні – Народний Секретаріат – був створений у грудні 1917 року на противагу Центральній Раді [25, с. 102].

„Націоналістичний ухил” в самій КП(б)У був спричинений порушенням державних та національно-культурних прав в Радянській Україні. Те, що деякі комуністи, котрі хотіли захищати права своєї нації, не зупиняючись перед конфліктом з Москвою, доводить, що комунізм став українським політичним напрямом, у якому відобразилася трагічна дилема українських комуністів – неможливість поєднати несумісні речі: з одного боку, відданість партії, а з другого – відданість своїй нації [27, с. 102].

Націонал-комунізм як ідеологія-світогляд в Україні ґрунтувався на

філософії марксизму. Він перевагу віддавав концепції діалектичного та історичного матеріалізму, матеріалістичній системі пояснення природи, суспільства і людського мислення. „Прибічники цього напрямку були відданими комуністами, які щиро вірили в те, що марксизм-ленінізм пропонує найправильніший шлях порятунку людства. Разом із тим, вони вважали, що для досягнення оптимальних результатів комунізм має пристосовуватися до специфічних національних умов”. Націонал-комуністи виходили з позиції, що в Україні лишатиметься „нерозв’язаним національне питання доти, доки один народ правитиме, змушуючи інший народ коритися, відтак ми не матимемо соціалізму” [29, с. 340]. Прихильники такої ідеології, зокрема, М. Скрипник і М. Хвильовий, увійшли в історію політико-ідеологічної думки як розробники концепції „трагедії” зіткнення „двох культур” в Україні та концепції „азіатського ренесансу”.

М. Скрипник наполягав на розв’язанні суперечності між містом і селом в Україні, що обернулася протистоянням переважно російського або зрусифікованого промислового пролетаріату та українського селянства, яке становило більшість населення і вороже ставилось до більшовицького режиму. „Щоб український селянин, – писав вчений, – пішов за донбасівським пролетарем, у соціальному відношенні став на бік донбасівського пролетаря, треба, щоб донбасівський пролетар став на бік українського селянина в національному відношенні” [20, с. 377]. Більшовики вороже ставилися до українського руху. М. Скрипник підкреслював, що для більшості членів партії більшовиків „Україна не існувала як національна одиниця”. Г. П’ятаков переконував, що партія має остаточно відкинути гасло права нації на самовизначення: „Ми не повинні підтримувати українців, оскільки їхній рух не вигідний пролетаріатові” [29, с. 305].

Україна 1920-х років ще жила перманентними дискусіями стосовно національної ідеї. Громадськість активно обговорювала не тільки концепцію М. Скрипника, а й теорію „азіатського ренесансу” М. Хвильового. На думку М. Хвильового, всесвітня історія людства розвивається окремими циклами, які переживає протягом свого розвитку культура кожного народу. Цикл цей складається з початкового стану – „дикунства”, кульмінації – „культурного стану” і занепаду – „стану цивілізаційного” [20, с. 379]. Першу епоху, на думку письменника, уособлює культура Азії, другу і третю – Європи, а нова епоха – епоха Азії, носієм якої є пролетарська культура Радянської України. Україні, за концепцією М. Хвильового, судилося стати оазою азіатського ренесансу, який започатковує вищу і останню епоху в історії людства – пролетарську. Зумовлено це: „по-перше, її (України – **В. Т.**) розташуванням на межі Європи й Азії, що дає можливість поєднати енергію обох культурних регіонів; по-друге, тривале неісторичне колоніальне існування її, з одного боку, не придушило нестримного бажання визволитися, бажання виявити й вичерпати своє національне „офарблення”. З іншого боку, спрямувало це бажання у сферу

творчого, духовного життя, яке і є головним етнодиференціувальним чинником культури народу; по-третє, азіатський ренесанс „тісно зв'язаний з епохою великих горожанських сутичок, зі смертельною боротьбою двох сил: з одного боку, капіталізму, з другого – східних конкістадорів” [20, с. 379]. До останніх М. Хвильовий відносив комуністично налаштоване українство, яке брало активну участь у більшовицькій революції і її перетвореннях.

Ґрунтуючись на засадах діалектичного і історичного матеріалізму, націонал-комунізм в Україні суперечив за змістом і спрямованістю націоналізму оунівського зразка, в концептуальній основі якого лежав метафізичний ідеалізм. Якщо націонал-комунізм долю національного відродження пов'язував із системою комунізму, то організований націоналізм вважав радянський режим тиранічним, в якому, з одного боку, мільйони українців „живуть в крайній нужді, в голоді, а більшовицькі вельможі, встановивши для себе неймовірно високі платні, мають всього вдосталь: добре їдять, вишукано одягаються, гарно живуть, досхочу користуються всією культурою розваг, забавляються” [30, с. 9]. Таке розкішне життя більшовицькі лідери, зазначається у праці „Хто такі бандерівці і за що вони борються”, „забезпечили собі за рахунок експлуатації „советських” робітників, колгоспників, працюючої інтелігенції” [30, с. 9]. Далі в цьому документі підкреслюється, що бандерівці ставлять за мету збройну боротьбу проти такого режиму для встановлення української незалежної держави [30, с. 12 – 13, 16].

Сучасні вчені вважають, що марксизм вбачав у націоналізмі суперника, ворога. Кожний з них по-своєму намагався вирішити болісні проблеми людства, зокрема й національне та соціальне питання. Як це не парадоксально, але марксизм зустрівся з націоналізмом на історичному полі капіталізму. „Націоналізм став реакцією на панування розвинутих капіталістичних держав Заходу і одночасно – критикою ідеології вільної торгівлі, отже у цій якості він був союзником соціалізму. Одночасно він діяв як альтернатива не тільки класичному „космополітичному” капіталізмові, але також і марксизмові. Як суперник соціалізму, він сприяв процесові формування окремих національних спільнот з їхніми власними економічними і політичними інтересами – спільнот, які, зрозуміло, включали в себе і робітників. Але цим він протиставляв себе зусиллям соціалістів, спрямованим на побудову єдності робітників поза національними кордонами. Тоді як марксистично принципово вважали будь-яку державу інструментом класового панування і проповідували ідею її відмирання, націоналісти поклали в основу світогляду саме принцип побудови національної держави” [31, с. 190]. У ході цього протистояння націоналізм і марксизм зазнавали змін через взаємні впливи. Мається на увазі те, що і на рівні концептуальних постулатів і на політико-дієвому рівні ці ідеології в радикальному вимірі працювали під гаслом: „Мета освячує засоби”.

Але взаємовплив марксизму і націоналізму значно глибший. Коріння останнього сягає первісної категорії марксизму – „відчуження людини”. Вважається, що до ідеї комунізму К. Маркс прийшов через категорію відчуження людини. У праці „Економічно-філософські рукописи 1844 року” (розділ „Відчужена праця”) він наголошує на таких формах відчуження людини: відчуження людини від процесу праці; відчуження людини від її сутності як духовної життєдіяльності; відчуження людини від природи; відчуження людини від роду; відчуження людини від людини [32, с. 161]. Комунізм для К. Маркса є суспільством, де долається відчуження людини. І визначальну роль у цьому процесі відіграє саме матеріальний чинник. К. Маркс стверджував, що спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальні, політичні, духовні процеси життя [28, с. 538]. Отже подолання відчуження людини, за К. Марксом, потрібно починати з ліквідації відчуження людини від процесу праці через пролетарську революцію, усунення з матеріального виробництва відносин експлуатації тощо.

Націоналізм звертає увагу на наявність у сучасному суспільстві відчуження людини від людини. Але він розуміє цю ситуацію у площині етнічного, національного відчуження. Таке відчуження людини від людини є абсолютно протиприродним. Тому все, що заважає подоланню цього відчуження, має бути зліквідоване національною революцією, джерела якої у радикальному розподілі світу на „своїх” (представників конкретної нації) і „чужих” (тих, хто належить до іншої нації). Подібний розподіл світу на дві частини — на вірних марксизмові і його противників [33, с. 338] був характерний і для більшовизму.

Більшовизм, як різновид марксизму, сакралізував пролетаріат як найреволюційнішу верству трудового народу і головну рушійну силу розвитку матеріального виробництва. Він ідеалізував діяльнісно-політичну функцію пролетаріату, а саме – знищення ним капіталістичної держави та встановлення диктатури пролетаріату. Остання проголошувалась єдиною можливою формою влади на шляху до майбутнього безкласового устрою соціальної справедливості, царства справжньої свободи, а не необхідності [34]. Диктатура пролетаріату визначалася В. Леніним передусім як система, що відкидає парламентаризм, який сповідує принцип розподілу державної влади. Диктатура пролетаріату – це злиття в єдине управління і законодавства. Це означає, що влада приймає закони, за якими здійснює своє панування, не підлягаючи контролю [15, с. 274].

Гасло „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” не лише засвідчувало активізацію роботи з організації потужної інтернаціональної історичної сили, здатної, „втративши свої ланцюги”, „здобути увесь світ” [34], але й мало сформувати в народі ментальну потребу самоідентифікації з „прогресивним” класом робітників, який, будучи нездатним здійснити свою диктатуру, передає цю місію партії, котра й виступає від його імені.

Радикальний націоналізм розглядає націю крізь призму концепції

організму: нація – це цілісне суспільство, об'єднання на основі сакрального стержня. А націоналізм, так само, як і радикалізм, будується на ідеї ерзац-віри у необхідність зміцнення волі нації до експансії, підкорення всього чужого (для нації) як меті [16, с. 95]. Місце національних ідей, а також філософської рефлексії в сучасному секуляризованому світогляді, визначається тим, що національна свідомість є свідомістю ціннісною. Саме звідси її внутрішня спорідненість зі свідомістю релігійною [35, с. 44]. „Кожен народ розпочинає своє національне існування з одкровення”, – писав А. Міцкевич, розуміючи під одкровенням вірування, котре надає суспільності (нації) сенс й кінцеву мету [36, с. 45].

Близькість радикального націоналізму і комунізму проявилась у феномені сталінізму і гітлеризму. Гітлерівське беззаконня пов'язане з тим, що нацизм розглядав свою державу втіленням Верховної Справедливості, Верховного Закону, який заступив собою легітимізуючу силу Божих Заповідей. Віра нацистів у расовий закон як прояв у людині закону природи спиралася на Дарвінівську ідею, що людина є продуктом природного розвитку, а цей останній не мусить закінчуватися на теперішньому видоутворенні. Більшовики ж вірили у класову боротьбу як прояв закону історії. Ця віра ґрунтувалася на уявленнях К. Маркса про суспільство як продукт велетенського історичного механізму, котрий рухається згідно зі своїм власним поступальним законом провідної ролі матеріальних чинників суспільства.

Марксизм і радикальний націоналізм пов'язували себе з ідеалом сильної державності. Перший – з державою диктатури пролетаріату, другий – з національною диктатурою. Остання, за твердженням Ю. Бойка, „в ім'я інтересів нації залізною рукою буде паралізувати хаос отаманщини, вибухи індивідуалістично-егоїстичних пристрастей, твердою владою мобілізувати весь народ на боротьбу за незалежність. Опорою цієї диктатури будуть кращі сили української нації, об'єднані навколо ОУН” [37, с. 125]. А диктатура пролетаріату є владою, яка спирається безпосередньо на насильство і не зв'язує себе жодними законами. Така влада потрібна для боротьби з буржуазією і для забезпечення переходу спочатку до соціалізму, а потім і до комунізму. Комуністична доктрина, яку визначають як революційний соціалізм, виходить з того, що „світле майбутнє” настане лише через революційне повалення капіталістичної системи [15, с. 83].

Національна диктатура, згідно з ідеологією ОУН, діятиме аж до того часу, „коли прийде сонцесяйна українська перемога” [37, с. 126]. Тоді режим національної диктатури відпаде. „Він буде заступлений режимом, заснованим на принципі виборності через безпосередні, рівні, загальні таємні вибори до місцевих самоуправ та до Державної Ради, що матиме законодавчі функції. Очоловатиме державу вождь, що окликатиметься Національним Збором, складеним з представників усіх виборних державних органів” [37, с. 126].

Марксизм поділив світ вертикально: на експлуататорів і експлуатованих; націоналізм поділив його горизонтально: на численні нації. К. Майноут зауважує, що у середині XIX століття апостоли цих двох ідеологій, К. Маркс і Дж. Мацціні, жили у вигнанні в Лондоні. Без сумніву, Дж. Мацціні як теоретик не може зрівнятися з К. Марксом. Однак так само безперечно, якби перед людством постала дилема вибору між соціалістичним майбутнім і вірністю своїй нації, то більшість віддала б перевагу нації. До 1914 року націоналізм створив чимало нових держав; комунізм же до 1917 року не спромігся ліквідувати жодної [7, с. 317].

Безумовним досягненням марксизму є обґрунтування неможливості існування соціальної системи, що ґрунтується на гнобленні людини людиною. Комунізм – це світогляд, в якому ідея виробництва витісняється ідеєю розподілу. Як соціально-політична програма, ця ідеологія передбачає реорганізацію господарського життя, яке полягає у тому, щоб багатство віддавати бідним. А. Валіцький підкреслював, що суть марксизму як основи комунізму полягає у здійсненні своєрідного „стрибка із царства необхідності у царство свободи, причому, стрибка – засобами насильницької революції і диктатури пролетаріату” [38, с. 8]. Комунізм побудовано на переконанні, що умови для щастя не потрібно створювати — їх можна просто відібрати у тих, хто незаконно заволодів ними. Коріння такого переконання сягає в раціоналістичний оптимізм, який виростає з упевненості, що всі негаразди і недосконалості людського життя спричинені помилками окремих верств населення. Природні умови для людського щастя очевидні: потрібно лише ліквідувати несправедливість експлуататорів і незрозумілу „дурість” терпіння експлуатованих, щоби заснувати царство „земного раю”. Оскільки проблема зовнішнього устрою суспільства забезпечується матеріальними благами, то „земний рай” – це проблема розподілу [39]. Але соціальний ідеал, який ґрунтується лише на земних началах та спробі його реалізації, тільки утверджує і примножує пануюче в світі зло і божевілля.

Зло і божевілля ідеологій радикального характеру маскується зовнішньою стабільністю системи, яку вони будують. Тоталітарні ідеології використовують у політичній пропаганді утопії, що вимальовують образ майбутнього ладу. Саме він і служить виправданням величезних людських жертв. Героїзм як правого, так і лівого радикалізму особливий. Він спрощує завдання історичного будівництва, вимагає від людини міцних мускулів, нервів, сміливості, сп’яніння боротьбою і духом авантюризму [40, с. 60 – 61]. Комунізм і радикальний націоналізм близькі у ставленні до цінностей негативної і позитивної свободи. І комуністичній, і націоналістичній ідеології властиве прагнення до позитивної свободи у формі патерналізму. Патерналізм є не чим іншим, як застосуванням санкцій з метою примусити людину зробити щось „добре”, або утримати її від того, що для неї є „поганим”. Інакше кажучи, „патерналізм означає ставлення до дорослих як до дітей, тобто примушує робити щось для їх власного благополуччя”

[15, с. 83].

Радикалізм далекий від гуманізму. Радикальні ідеології розглядають гуманізм з огляду на інтереси колективної пролетарської чи національної держави. Кінцева мета усіх радикальних революційних рухів, на перший погляд, може визначатися благородними прагненнями: визволення людства від класової експлуатації чи звільнення поневоленої нації. Але такий „гуманізм” легко перероджується на антигуманізм, вселюдську трагедію. Марксист, комуністи заявляють, що гуманне завдання знищення капіталізму, звільнення особистості від усіх форм економічного, політичного і духовного гніту буржуазії неможливе без почуття революційної ненависті до своїх гнобителів. Радикальний націоналізм упевнений, що національне гноблення викликає природну ненависть до його носіїв. Стосовно відмінностей правого і лівого радикалізму, то С. Ленкавський у „Листі до Петра Полтави” підкреслював, що „марксист відрізняється від нас тим, що він класовим цілям підпорядковує національні і в практичній політиці змагати мусить до розслоєння нації на класи, а не до інтеграції всіх національних сил” [21, с. 302].

Абсолютизація цінності соціальної рівності комуністичною ідеологією призводить до абсурду. У суспільстві, де вона панує, вдаються навіть до регулювання стилю одягу і споживання, адже вони можуть підкреслити певний статус особистості. Соціальна рівність як подолання соціальної ієрархії витлумачується як однаковість. Останньої в розмаїтті природних відмінностей людини можна спробувати досягти тільки через тоталітарну державу, деспотичне правління. Що й спостерігалось в добу більшовицького правління. З позиції ж українського організованого націоналізму, як зазначає Ю. Бойко, „соціальної рівності ніколи не існувало, і немає найменших підстав думати, що вона колись існуватиме”. „Соціальної рівності не може бути тому, що ніколи не може бути однаковості здібностей, обдарованості і працездатності, ніколи не буде такого стану, коли людина в масі зовсім не зважала б на свої особисті, сказати гостріше – егоїстичні інтереси”. „Ми не проповідуємо соціальної рівності, ми не проголошуємо „ліквідації класів”, – підкреслював Ю. Бойко. – Але ми високо підносимо гасло великої, всеобіймаючої соціальної справедливості”. Теоретик ОУН уточнює, що це означає культивування національної єдності в усіх сферах життя нації відповідно до ідеалів українського народу [37, с. 110, 111, 112].

Заперечуючи пріоритетність ідеї соціальної рівності в марксизмі, ОУН не відкидала соціалістичної ідеї як такої. У програмових документах українських організованих націоналістів зазначалося, що „марксизм збочив соціалізм...”. Ідея соціалізму виросла з гуманізму, ренесансу і християнської колективної традиції. „Мит соціалізму, — підкреслював Ю. Липа, – має свої підстави в колективістичнім трипільстві українського характеру” [41, с. 43].

Підсумки

1. Гносеологічний і онтологічний аналіз ідеологічного феномена українського організованого націоналізму і марксизму означається як визначальний.

2. Ідеології українського організованого націоналізму і марксизму відносять до радикальних. Радикалізм першої (правий) ґрунтується на сакралізації цінності нації, другої — на абсолютизації класового чинника суспільного розвитку.

3. Між радикальним, революційним марксизмом і радикальним націоналізмом, до якого відносять український організований націоналізм, існували, з одного боку, суперечності у спрямованості досягнення соціальної реальності, а з другого — взаємовпливи по лінії радикальних засобів політичної діяльності, визнання феномена відчуження людини та ставлення до нього з революційних позицій.

4. Завданнями ідеології українського організованого націоналізму є не тільки переконання людей, а більшою мірою їх мобілізація на досягнення певної мети за принципом „мета освячує засоби”.

5. Взаємовплив і взаємодія правого і лівого радикалізму в Україні першої половини ХХ століття відповідала загальносвітовим тенденціям розвитку ідеологій.

Література:

1. **Касьянов Г.** Теорії нації та націоналізму / Касьянов Г. – К., 1999. 352 с.

2. Словарь философских терминов / [научн. ред. проф. В. Кузнецова]. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 731 с.

3. **Спиркин А. Г.** Философия: учебник / Спиркин А. Г. – М.: Гардерики, 2007. – 736 с.

4. История философии: [Энциклопедия]. – Мн.: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2002. – 1376 с.

5. **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз) / Кресіна І.: [монографія] – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.

6. **Сміт Е.** Національна ідентичність / Е. Сміт: [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1996. – 170 с.

7. **Майноут К.** Тлумачення націоналізму // Націоналізм: антологія / К. Майноут. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 311 – 332.

8. **Баган О.** Націоналізм і національний рух. Історія та ідеї / Баган О. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 190 с.

9. **Хайек Ф.** Дорога к рабству / Ф. Хайек // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 146 – 151.

10. История философии: [Энциклопедия]. – Мн.: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2002. – 1376 с.

11. **Розова Т. В.** Утопия как социальный феномен: дис. ... док. філософ. наук: 09.00.03 / Розова Тамара Викторовна. – К., 1997. – 310 с.
12. **Черткова Е.** Утопия как тип сознания / Е. Черткова // *Общественные науки и современность*. – 1993. – № 3. – С. 71–81.
13. **Мангейм К.** Идеология и утопия // *Утопия и утопическое мышление. Антология зарубежной литературы* / К. Мангейм. – М.: Прогресс, 1991. – 405 с.
14. **Ясперс К.** Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
15. **Алексеева Т. А.** Политическая философия: от концепций к теориям: учебное пособие МГИМО / Алексеева Т. А. – М.: Рос. полит. энцикл. – 2007. – 297 с.
16. *Философский энциклопедический словарь* / [Редкол.: Аверинцев С. С. и др. – 2-е изд]. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
17. **Лісовий В.** Культура – ідеологія – політика / Лісовий В. – К.: Вид. ім. О. Теліги, 1997. – 352 с.
18. *Теория политики*: / [учеб. пособие под ред. Б. А. Исаева]. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.
19. **Рудко В.** Чинний націоналізм: активність: versus культура // *Націоналізм: антологія*: / В. Рудко – К.: Смолоскип, 2000. – С. 600 – 628.
20. **Горський В. С.** Історія української філософії / Горський В. С. – К.: Наукова думка, 1996. – 488 с.
21. **Ленкавський С.** Український націоналізм / Ленкавський С. // *Український націоналізм*. – Івано-Франків.: Лілея, 2002. – Т. 1. – 600 с.
22. **Моррас Ш.** Повернення до живих речей // *Націоналізм: антологія* / Ш. Моррас – К.: Смолоскип, 2006. – С. 57–65.
23. **Левенець Ю.** Генеза українського націоналізму: [Точка зору] / Левенець Ю. // *Мала енциклопедія етнодержавства* [за ред. Римаренка Ю.]. – К.: Генеза, Довіра, 1998. – С. 672.
24. **Пахарев А. Д.** Мыслители о правителях: историко-политологический аспект / А. Д. Пахарев. – К.: Знання України, 2006. – 296 с.
25. **Потульницький В.** Теорія української політології / В. Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 192 с.
26. **Вердери К.** Куда идут нации и национализм // *Нации и национализм*. / Вердери К. – М.: Праксис, 2002. – 416 с.
27. **Пугачев В., Соловьев А.** Введение в политологию / В. Пугачев, А. Соловьев. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 447 с.
28. *Філософський енциклопедичний словник* / [за ред. В. Шинкарука]. – К.: Абрис. – 742 с.
29. **Субтельний О.** Історія України / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
30. *Державний архів СБУ. Ідейно-моральне виховання кадрів ОУН*. – Спр. 372, Т. 14.
31. **Актон Л.** Національність // *Націоналізм: антологія* / Л. Актон – К.,

2006. – С. 38 – 57.

32. **Хамітов Н.** Історія філософії. Проблема людини та її меж / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова.: навч. посіб. (під ред. Н. Хамітова). 2-ге вид. – К.: КНТ. Центр навч. літ., 2006. – 296 с.

33. **Бердяєв Н.** Царство Духа и Царство Кесаря / Бердяєв Н. – М.: Республика, 1995. – 383 с.

34. **Маркс К.** Манифест Коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1987. – 61с.

35. **Забужко О.** Філософія української ідеї та європейський контекст / Забужко О. – К.: Основа, 1993. – 126 с.

36. **Дума П.** До питання внутрішніх перешкод національно-визвольної боротьби / Дума П. – Літ. УПА. – Торонто, 1978. – Т. 2. – С. 187 – 265.

37. **Бойко Ю.** Шлях нації / Бойко Ю. – Париж; К.; Л.: Українське слово, 1992. – 126 с.

38. **Валіцький А.** Марксизм і стрибок у царство свободи // Історія комуністичної утопії; пер. з англ. / А. Валіцький. – К.: Вид. дім „Всесвіт”, 1999. – 510 с.

39. **Франк С.** Философские предпосылки деспотизма / С. Франк // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 114 – 127.

40. **Булгаков С. Н.** Героизм и подвижничество / Булгаков С. Н. // Вехи. Интеллигенция в России. 1991 – 1910. – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 43 – 84.

41. **Липа Ю.** Призначення України / Липа Ю. // Державний архів СБУ. – Спр. 372, т. 12.